

ХАЙРУЛЛА ҲАМИДОВ

**ЎЗБЕКЧАДАН ТУРКЧАГА
НАСРИЙ ТАРЖИМА
МУАММОЛАРИ**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИ

ХАЙРУЛЛА ҲАМИДОВ

**ЎЗБЕКЧАДАН ТУРКЧАГА
НАСРИЙ ТАРЖИМА
МУАММОЛАРИ**

(МОНОГРАФИЯ)

Тошкент – 2014

Ҳамидов Хайрулла. Ўзбекчадан туркчага насрий таржима муаммолари. – Т., 2014. – 140 б.

Ушбу монографик тадқиқот ТошДШИда бажарилаётган ИТД-1-144 “Ўзбек адабиёти намуналарини шарқ тилларига таржима қилишнинг назарий ва амалий масалалари” мавзусидаги илмий тадқиқот лойиҳаси доирасида тайёрланган. Тадқиқотнинг асосий натижалари ва хулосаларидан “Таржима назарияси ва амалиёти” йўналиши талабалари ва “Қиёсий тилшунослик, лингвистик таржимашунослик (тиллар бўйича)” мутахассислиги бўйича таҳсил олаётган магистрантлар фойдаланиши мумкин. Бадиий таржима қонуниятлари ва принциплари барча тиллар учун умумий ва муштарак эканлиги ҳисобга олинса, мазкур монография нафақат ўзбек тилидан турк тилига, балки бошқа тиллар орасида бадиий таржима билан шуғулланувчи мутахассислар учун ҳам фойдали бўлиши мумкин.

УДК: 894

ББК: 83,3

X-24

Масъул муҳаррир:

А. Алимбеков,

филология фанлари номзоди, доцент

Такризчилар:

Э. Очилов, филология фанлари номзоди

Ж. Шабанов, филология фанлари номзоди, доцент

Илмий маслаҳатчи:

Ж. Зиямуҳамедов, филология фанлари номзоди, доцент

Монография Тошкент давлат шарқшунослик институти Кенгашининг 2014 йил 3 июлдаги 11–сонли қарори билан нашрга тавсия этилган.

КИРИШ

*“Таржима – илгари бир тил воситалари билан
ифода этилган нарсани бошқа тил воситаларини
қўлаган ҳолда тўла ва ишонгли қайта ифодалашдир”*

А. В. Федоров

Мустақилликнинг илк йиллариданоқ жамият ҳаётининг турли соҳаларида бўлгани каби адабиёт, тилшунослик, бадиий таржима ва таржимашунослик соҳаларида ҳам туб ўзгаришлар юз бера бошлади. Бугунги кунда маънавиятни юксалтириш, ёшларда миллий қадриятларга чуқур ҳурмат ҳиссини уйғотиш, ўзбек миллий меросини жаҳонга танитиш, халқимиз ҳаёти ва бадиий тафаккурини адабиёт, хусусан, бадиий таржима воситасида кенг ёйиш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримовнинг “Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор” асарида айтилган “...бошқа соҳалар қатори адабиёт соҳасида ҳам халқаро алоқаларни кучайтириш зарур. Қайси мамлакатда бизнинг адабиётимиз, маданиятимиз, қадриятларимизга ҳурмат билан қарашади, хориждан биз нималарни ўрганишимиз мумкин, ўз навбатида, уларга нималарни тақдим этишимиз мумкин – бу масалалар халқаро майдонда ўзлигимизни намоён этишда катта аҳамиятга эга эканини доимо ёдда тутишимиз лозим. Мен бу борада Ғарб билан бирга, Шарқ мамлакатлари, жумладан, Япония, Хитой, Жанубий Корея билан, Миср, Бирлашган Араб Амирликлари, Кувайт каби араб давлатлари билан алоқаларни кучайтиришни тавсия этган бўлардим”¹ деган сўзлари шарқшунос таржимонлар ва соҳа мутахассислари зиммасига масъулиятли вазифаларни юклади.

Республикамыз Президентининг қуйидаги сўзлари эса ёш шарқшунос таржимонлар учун дастуриламал бўлди: “Узоқ йиллар давомида ўзбек адабиётини тўғридан-тўғри она тилимиздан таржима қилиб келган чет эллик таржимонлар билан бирга, мамлакатимиз олий ўқув юрғларида таълим олаётган истеъдодли ўғил-қизларимизни мана шу машаққатли, айти пайтда олижаноб ишга жалб этиш, бу

¹ Каримов И. А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. —Т.: “Ўзбекистон”, 2009. —Б. 33.

масаланинг ечими билан бевосита боғлиқ бўлган ташкилий-амалий вазибаларни ҳал қилишимиз мақсадга мувофиқ бўлур эди”².

Шарқ тилларидан ўзбек тилига ва ўзбек тилидан шарқ тилларига бадий таржима хусусида шуни айтиш жоизки, сўнгги йигирма йил ичида шарқ адабиётининг ўнлаб нодир намуналари ўзбек тилига ўтирилди. Агар ўтган асрнинг 80-йилларигача асарларнинг асосий қисми ўзбек тилига рус тили орқали ўгириб келинган, таржимашунос олим М. Холбеков таъкидлаганидек, “...минг йиллик тарихга эга бўлган ўзбек таржимачилиги мисли кўрилмаган натижаларга эришган, халқимизни жаҳон адабиётининг шоҳ асарлари билан таништирган, Чўлпоннинг Шекспир (“Ҳамлет”)дан, Усмон Носирнинг Лермонтов (“Демон”)дан, Ойбекнинг Пушкин (“Евгений Онегин”)дан, Эркин Воҳидовнинг Гёте (“Фауст”)дан, Абдулла Ориповнинг Данте (“Дўзах”)дан, Қодир Мирмуҳамедовнинг Ҳомер (“Илиада”)дан, Иброҳим Ғафуровнинг Жойс “Улисс”дан қилган таржималари адабиётимиз тарихида муҳим воқеалар сифатида бу асарларнинг тилимиздаги барқарор таржималарига айланган”³, ўзбек халқи шарқ адабиёти намуналари билан билвосита таржималар воситасида танишган бўлса, 90-йиллардан бошлаб шарқ тилларидан бевосита таржима қилиш кўпроқ рағбат кўра бошлади⁴.

Мустақиллик шарофати билан дунё адабиёти намуналарининг маданий ҳаётимизга кириб келиши натижасида бадий таржима соҳаси ривожланиш босқичига ўтди. “Жаҳон цивилизацияси тараққий этиб, халқлар орасидаги масофалар қисқарган сари таржиманинг роли ошиб боради. Агар XX аср “таржима асри” бўлган бўлса, XXI асрни “бадий таржима асри” (П.М. Топер) деб аташга тўла ҳақлимиз” - деб ёзади М. Холбеков. Ўзбек адабиёти намуналарининг шарқ тилларига таржима қилиш ишининг янги паллага кириши ҳам худди шу даврга тўғри келади.

² Каримов И. А., Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. – Б. 139.

³ Холбеков М., Таржимашунослик ва таржима танқиди, илмий мақола, “Шарқ таржимашунослиги: тарихи, ҳозирги куни ва келажаги” мавзуидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Т., 2013. – Б.13.

⁴ “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, ҳафталик газета, “Таржима назарияси ва танқиди муаммолари”, “Танқид ва адабиётшунослик” рукнидаги давра суҳбати (М. Холбеков, И. Ғафуров, А. Абдуазизов, Г. Одилова, Г. Рихсиева, Х. Ҳамидов), 2014 йил 7 март. – Б. 3.

Бу, таржимашунос Э. Очилов таъбири билан айтганда, Мустақиллик даври таржимачилигининг энг катта ютуғидир.

Сўнгги йилларда хорижда, жумладан, Туркияда ўзбек адабиётига қизиқиш янада кучайди. Ўтган қисқа давр ичида ўзбек адабиёти намояндаларининг асарлари турк тилига таржима қилиниб, китобхонларга армуғон этилди. Жумладан, таниқли ўзбек адиби А. Қодирийнинг “Ўткан кунлар”, Ойбекнинг “Навоий” романлари, А. Қаҳҳор ҳикоялари, П. Қодировнинг “Юлдузли тунлар”, О. Ёқубовнинг “Улуғбек хазинаси”, “Кўҳна дунё” романлари, “Адолат манзили” қиссаси ва ҳикоялари, Х. Тўхтабоевнинг “Сариқ девни миниб”, Ў. Хошимовнинг “Дунёнинг ишлари” қиссалари, шунингдек, ҳозирги ўзбек адабиётидан айрим намуналар турк тилига ўгирилиб, Туркиядаги ўзбек адабиёти ихлосмандларига тортиқ қилинди.

Сўнгги йилларда ITD-1-144 “Ўзбек адабиёти намуналарини шарқ тилларига таржима қилишнинг назарий ва амалий масалалари” мавзусидаги илмий тадқиқот лойиҳаси доирасида ТошДШИ “Таржима назарияси ва амалиёти” кафедраси мутахассислари ва талабалари томонидан ўзбек адабиётига оид энг сара асарларнинг турк тилига таржима қилиниб нашр этилиши (Ўzbek Edebiyatı'nın Seçme Eserleri, Çeviri Kitabı, Taşkent, 2013; Ўzbek Edebiyatı'nın Seçme Eserleri, 2. Bölüm. Said Ahmed, Hikâyeler. Taşkent, “Mumtoz So'z”, 2013; Ўzbek Edebiyatı'nın Seçme Eserleri, 3. Bölüm. Muhammad Yusuf, Şiirler. Destanlar, Taşkent, 2014) бадий таржимага бўлган эҳтиёж ва эътиборнинг ёрқин далилидир.

Мазкур тадқиқот ишида, юқорида санаб ўтилган таржима тўпламларидан жой олган туркча таржималарда ёш ижодкорлар эришган ютуқлар ва йўл қўйилган камчиликлар хусусида ҳам сўз боради.

Эришилган ютуқлар ўзбек тилидан шарқ тилларига қилинган бадий таржималарнинг салмоғи билан қиёсланадиган бўлса, уларнинг сони шарқ тилларидан ўзбек тилига қилинаётган таржималарга қараганда анча кам. Бунинг сабаби, назаримизда, ўзбекча асарни чет тилига ўгирувчи маҳаллий мутахассисларнинг етишмаслигидир. Бундай вазият биргина ўзбек ва турк тиллари орасида қилинган таржималар мисолида олиб қараладиган бўлса, буни турк тилига ўгирилаётган асарларнинг турк таржимонлари томонидан амалга оширилаётгани билан изоҳлаш мумкин.

Нашр этилган таржималардаги камчилик ва нуқсонларга келинса, айрим таржимонлар бадий таржимага жиддий ижод деб

эмас, зарурият деб қараётганга ўхшайди. Масалан, сўнгги йилларда туркча бадий асарларни ўзбек тилига таржима қилиш ишлари янада жадаллашган. Бунда ўзбек таржимонларининг ҳиссаси катта. Бирок, ўзбек адабиёти намуналарининг туркча таржимаси хусусида бундай дейиш кийин. Чунки айрим таржимонлар китобхонларни ўзбек ёзувчиларининг асарлари билан таништиришни ўз олдларига асосий мақсад қилиб, таржималарнинг сифати, миллийликни таржимада сақланиши масаласини кейинги ўринга қўйганлар. Бунинг асосий сабаби турк таржимонларининг аслият тилидаги сўзларнинг маъно нозикликлари, халқнинг маданияти, миллий ўзига хосликлари, урф-одатларини чуқур билмасликларидир. Бу тўғрида тадқиқотчилар ўз фикрларини баён этишган ва илмий мунозаралар хануз давом этмоқда.

Ўзбек тилидан турк тилига бадий таржима муаммоларининг қисман ечими бўлади деган умидда ёзилган ушбу мўъжаз тадқиқотда илгари сурилган таклиф ва мулоҳазалар, назарий хулосалар ўзбек адабиёти намуналарининг турк тилига таржимаси таҳлилларига асосланади.

Бадий таржимада сўз танлаш, бадий санъатларнинг берилиши, “сохта эквивалентлар” ва таржимашунослик билан боғлиқ қатор муаммоларни тадқиқ этиш сирасида таниқли ўзбек адиблари А.Қодирийнинг “Ўткан кунлар”⁵ (“Ötgen Künler (Geçmiş Günler)”⁶), О. Ёкубовнинг “Адолат манзили”⁷ (“Adalet Menzili”⁸), Ў. Ҳошимовнинг “Дунёнинг ишлари”⁹ (“Dünyanın İşleri”¹⁰) ва бошқа асарлар, уларнинг турк тилига қилинган таржималари манба сифатида олинди. Бундан ташқари, тадқиқотда буюк рус адиби Л. Н. Толстойнинг “Тирилиш” (“Воскресение”¹¹) романи ва унинг

⁵ Qodiriy A., Oʻtkan kunlar, roman, “Sharq” Nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati. – T., 2012. – 384 b.

⁶ Kadiri A., Ötgen Künler (Geçmiş Günler), Roman, Türkiye Türkçesi D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları. – İstanbul, 2005. – 403 s.

⁷ Ёкубов Одил, Адолат манзили, роман. – T., 1996. – 168 б.

⁸ Yakuboğlu Adil, Adalet Menzili, Türkçesi D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları. – İstanbul, 2005. – 213 s.

⁹ Hoshimov Oʻ., “Dunyoning ishlari” – T., 2005. – 208 b.

¹⁰ Haşimov Ötkir, Dünyanın İşleri, Türkiye Türkçesine Çeviren: Mahir Ünlü, Bilgeoğuz Yayınevi. – İstanbul, Mart, 2014.

¹¹ Толстой Л. Н., Воскресение. – Нальчик, 1976. – 456 с.

турк (“Diriliş”¹²) ва ўзбек тилларига қилинган таржималаридан ҳам парчалар олиниб, таҳлил қилинди. Айрим ўринларда қиёслаш мақсадида баъзи турк адибларининг асарлари ва уларнинг ўзбекчага қилинган таржималари ҳам кўриб чиқилди.

Бадий асарларда қўлланилган иборалар, уларнинг синоним ҳамда вариантлари ўзбек ва турк тилларининг фразеологик луғатларига асосланган ҳолда таҳлил қилинди¹³.

Мазкур монография уч бобдан иборат бўлиб, биринчи бобда ўзбек тилидан турк тилига наср таржимасида сўз танлаш муаммоси, сўзнинг асар контексти ва таржимада бадий талқин воситаси эканлиги, туркчага бадий таржимада “сохта эквивалентлар”, хос сўз (реалия)ларнинг берилиши масалалари ёритилади. Иккинчи бобда таржимада бадий санъатларнинг берилиши, тасвирий-ифодавий воситалар, табиат тасвири, қаҳрамон портретининг берилиши сингари бадий таржиманинг мураккаб муаммолари ўзбек адабиёти намуналарининг турк тилига қилинган таржималари мисолида ўрганилди. Ишнинг учинчи боби эса туркчага бадий таржимада фразеологик бирликлар, ибора синонимларини танлаш, айрим ибораларнинг юзага келиш йўллари ва таржима муаммолари ҳамда мақол ва маталларни ўгириш билан боғлиқ масалалар тадқиқига бағишланган. Ҳар бир бобда таржима ҳақидаги фикр-мулоҳазалар, кузатишлар натижасида чиқарилган хулосаларга ҳам кенг ўрин берилди.

¹² Tolstoy L. N., *Diriliş, Roman, Türkçe'ye çeviren: Samih Tiryakioğlu*. –İstanbul, 4. Basım, 1994. – 431 s.

¹³ Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати, Қомуслар бош тахририяти, –Тошкент, 1992; Adıgüzel H. *Deyim Hazinemiz. Açıklamalı - Örneklı Türkçe Deyimler Sözlüğü*. – İstanbul, 1990.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. Ўзбек тилидан турк тилига наср таржимасида сўз танлаш муаммоси	
1.1. Сўз ва контекст. Сўзнинг асар контексти ва таржимада бадий талқин воситаси эканлиги	8
1.2. Туркчага бадий таржимада “сохта эквивалентлар”нинг берилиши масаласи	18
1.3. Таржимада хос сўзларнинг берилиши.....	30
II БОБ. Таржимада бадий санъатларнинг берилиши	
2.1. Таржимада тасвирий воситаларнинг берилиши	42
2.2. Бадий таржимада қаҳрамон портретининг берилиши	58
III БОБ. Туркчага бадий таржимада фразеологик бирликларнинг берилиши	
3.1. Туркчага бадий таржимада ибораларнинг берилиши.....	72
3.2. Таржимада сўз ва ибора синонимларини танлаш масаласи	82
3.3. Айрим туркча ибораларнинг келиб чиқиши ва уларнинг таржимада берилиши	95
3.4. Турк тилига бадий таржимада мақолларнинг берилиши.....	107
3.5. Уй ҳайвонлари номига асосланган мақол ва ибораларнинг таржимада берилиши.....	118
ХУЛОСА	126
ШАРТЛИ ҚИСҚАРТМАЛАР	129
ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР	131